

Оліа Токарчук

БЛАГ ПРИПОВЕДАЧ¹

(нобеловски говор)

1.

Прва фотографија коју повезујем са својом најранијом свесном реакцијом јесте слика моје мајке пре мог рођења. Слика је, нажалост, црно-бела, због чега се многи детаљи затиру, облици безмало обезличују. Светлост је мека и кишна, вероватно пролећна и несумњиво се цедила кроз прозор одржавајући једва приметни сјај у соби. Мама седи поред старог радија: имао је зелено око и два регулатора – један за подешавање звука, други за тражење станице. Тај радио ми је касније у детињству правио друштво и открио космос. Кад вртиш точкићем од ебонита, онда помичеш осетљиве антене и у њихов домет доспевају различите станице – Варшава, Лондон, Луксембург или Париз. Звук је понекад, међутим, замирао, као да су између Прага и Њујорка, Москва и Мадрида пипци наилазили на црне рупе. Тад ме је подилазио дрхтај. Веровала сам да ми се преко радија обраћају сунчеви системи и галаксије, које ми између пуцкетања и шумова шаљу вести, а ја не умем да их дешифрујем.

Кад сам као девојчица гледала ту слику, била сам убеђена да ме је мама тражила вртећи тај регулатор на радију. Попут осетљивог радара понирала је у бескрај космичких простора да сазна одакле ћу и када ћу доћи. Њена фризура и одећа (дубоки чамац изрез) указују на време кад је снимак направљен – почетак шездесетих година прошлог века. Загледана негде изван кадра, помало повијена жена види нешто што посматрачу те слике остаје неприступачно. Као дете сам разумела да је то гледање у време: на тој слици се ништа не дешава, то је снимак стања, а не процеса. Жена је тужна, замишљена, готово одсутна.

Кад сам је касније питала откуда та туга – а често сам је то питала, и одговор је увек био исти – мама је одговарала да је тужна јер се још увек нисам родила, а она већ чезне за мном.

– Како можеш чезнути за мном тад, кад ме још увек нема? – питала сам је.

Тада сам већ знала да се чезне за неким кога си изгубио, да је чежња резултат губитка.

– Али може да буде и обрнуто – одговарала је. – Чим за неким чезнеш, ето га, он онда већ постоји.

Та кратка размена мишљења у једној западној пољској паланци крајем шездесетих година XX века, размена мишљења између моје маме и мене, њеног малог детета,

¹ Овај текст је из истоимене збирке есеја *Блаі ѿрййоведач* која је у припреми за објављивање код „Службеног гласника“. (Прим. ѿрев.)

заувек ми је остала у сећању и обдарила ме је целоживотном залихом снаге. Померила је моје постојање ван уобичајеног материјалног света и случајности, ван узрока и последице, ван закона вероватноће. Изглобила га је из времена, настанила у слатку близину вечности. Својом детињом памећу схватила сам да ме има више него што сам до тада замишљала. Ако чак и кажем: „Ево ме где још нисам“, ионако прво изговорим „Ево ме“ – чудесан спој, две најважније речи на свету.

Та нерелигиозна млада жена, моја мама, дала ми је то нешто што се некад звало душа, опремила ме је тим благим приповедачем, најбољим добром на свету.

2.

Свет је тканина коју сваког дана предемо на великом разбоју информација, дискусија, филмова, књига, гласина, анегдота. Опсег послова на том разбоју данас је огроман – помоћу интернета у том процесу скоро свако може да учествује, одговорно и неодговорно, с љубављу или ширећи мржњу, стремећи ка добру и ка злу, залажући се за живот или за смрт. Кад се мења прича – мења се и свет. Свет, на трагу тога, стварају речи.

То како мислимо о свету и, што је вероватно још важније – како о њему приповедамо – од огромног је значаја. Нешто што се догађа а остаје неиспричано, престаје да постоји и умире. Знају то врло добро не само историчари него такође (или пре свега) политичари и тирани сваке феле. Онај ко причу има и испреда је – тај управља.

Изгледа да данас проблем није у томе што још увек немамо спремне наративе не само за будућност, него ни за конкретно „сада“, за рапидне промене данашњег света. У томе нам недостају језик, недостају нам гледишта, метафоре, митови и нове бајке. Сведоци смо покушаја да се ти неподесни, зарђали и анахрони наративи упрегну у визију будућности, вероватно руковођени претпоставком да је *боље ишиџа сџаро нејо нишиџа ново*, или пак покушаја да се на тај начин изборимо с ограниченошћу властитих хоризоната. Једном речју – недостају нам нови начини приповедања света.

Живимо у стварности вишегласја **нарација у првом лицу** и до нас одасвуд допире бучна полифонија. Кад кажем „у првом лицу“, мислим на ону врсту приче која описује уске кругове око „ја“ ствараоца, који мање-више директно пише само о себи и кроз себе. Константовали смо да је тај вид индивидуалистичког становишта, глас из „ја“, људски, најприроднији, пристојан, чак и кад одустане од шире перспективе. Приповедати у тако схваћеном првом лицу значи ткати апсолутно непоновљиву мустру, јединствену у својој врсти, значи бити аутономан као јединка, бити свестан себе и своје судбине. Па ипак, то такође значи и градити опозицију „ја“ – „свет“, а таква релација отуђује.

Мислим да је приповедање у првом лицу карактеристично за савремену оптику у којој јединка врши улогу субјективног центра света. Западна цивилизација је изграђена ослањањем на откриће баш тог „ја“ – једног од најважнијих аршина стварности. Овде је у главној улози човек, а његово мишљење, премда је тек једно у мноштву – увек се слуша пажљиво и озбиљно. Изгледа да је прича исприповедана у првом лицу једно од највећих открића људске цивилизације, читање постаје гозба, приче се препуштамо с поверењем. Кад свет видимо очима неког „ја“, и кад кроз њега слушамо свет,

онда градимо везу с приповедачем, стављамо се у његов непоновљив положај, што није у стању ниједна друга врста приповедања.

Не можемо пренебрегнути учинак приповедања у првом лицу – ни за књижевност ни за људску цивилизацију уопште: прича о свету као позорју хероја или богова на које немамо утицаја транспоновала се у нашу индивидуалну причу, и сцена је уступљена истим људима као што смо ми. А с онима који су исти као ми лако је поистоветити се, па тако приповедач и читалац (или слушалац) почињу да се емоционално разумеју. Такво разумевање почива на емпатији, а у њеној је природи да границе ублажава, нивелише – у роману се граница између „ја“ наратора и „ја“ читаоца веома лако поти-ре, а роман који нас „у себе увлачи“ директно рачуна на укидање и поништавање тих граница, као и на то да ће, захваљујући емпатији, читалац на неко време постати приповедач. Књижевност је постала област размене искустава, агора на којој свако може да исприча своју судбину или да дâ глас свом алтер егу. То је и поље демократије – свако може да се изрази, свако може да креира, произведе тај „глас који говори“. У историји људског рода вероватно се никад раније толико много људи није бавило писањем и приповедањем. Довољно је погледати најсвежије статистичке податке.

Кад одем на сајам књига, онда видим то мноштво корица иза којих стоји ауторско „ја“. Инстинкт изражавања, можда једнако јак као и други инстинкти који пројектују наш живот – најпотпуније се открива у уметности. Желимо да будемо примећени, желимо да осетимо да смо изузетни. Наратив профила: „Испричаћу ти своју причу“, „Испричаћу ти причу своје породице“, евентуално: „Испричаћу ти где сам била“ – данас су најпопуларније књижевне врсте. То је феномен великих размера такође и због тога што се данас сви служимо писмом, и што ту вештину изражавања самог себе многи остварују кроз реч и причу, док је некада то била привилегија малобројних. Па ипак, хор од самих солиста је парадокс – гласови се преклапају, то је ривалска борба за пажњу, корачају сличним путевима, и коначно један другог заглушују. Све о њима знамо, можемо с њима да се поистоветимо и да њихов живот проживимо као сопствени. Упркос томе, читалачко искуство често доноси изненађујући осећај некомплетности и разочарења, јер се показује да изражавање ауторског „ја“ не гарантује универзалност. Рекло би се да нам недостаје димензија параболе. Јунак параболе је то што јесте, човек који живи у одређеним историјским или географским условима, а истовремено искорачује далеко изван тог конкретног стања, постаје Свако и Свугде. Читалац који прати нечију причу у роману може да се поистовети са судбином описиване личности, и њену ситуацију може да расуђује као сопствену, док у параболу мора потпуно да одустане од своје различитости и да постане тај Свако. У тој психолошкој захтевној интервенцији параболо налази заједнички именитељ различитим судбинама, универзализује наше искуство, а што је она недовољно присутна – то само сведочи о беспомоћности.

Могуће је да смо због страха да не утонемо у то мноштво наслова и имена, то огромно левијатанско тело књижевности почели да раздељујемо на врсте које доживљавамо као спортске дисциплине, а књижевнике и књижевнице као дисциплинарне такмичаре.

Општа комерцијализација књижевног тржишта довела је до поделе на бранше – отуда сајмови и фестивали овакве или онакве књижевности, свака за себе производи

клијентелу читалаца који драговољно остају закуцани за криминалистички роман, фантастику или сајенсфикшн. Таква ситуација је помогла једино књижарима и библиотекарима да на полицама систематизују огромне количине објављених књига, а читаоцима да се снађу у големој понуди – постојеће дело не само што се без проблема сврстава у настале апстрактне категорије, него и сами писци пишу држећи се те категоријације. Жанровско дело све чешће подсећа на модлу за колач која производи веома сличне резултате, њихова предвидљивост постаје врлина, њихова баналност – постигнуће. Читалац зна шта да очекује и добија то што је хтео. Интуитивно сам увек била противник таквог устројства које резултира ограничавањем писалачке слободе, одбојношћу према експерименту и трансгресији која суштински одликује свако стварање. Тиме се, такође, из стваралачког процеса у целости искључује свака ексцентричност, а без ње нема уметности. Добра књига не мора да се жанровски изјасни. Подела на родове резултат је комерцијализовања читаве књижевности, и знак да књижевност третирамо као продајни производ који има своју филозофију брэнда, циљну публику и остале сличне проналаске савременог капитализма.

Данас можемо да будемо веома задовољни због тога што сведочимо настајању новог начина приповедања света, а то показује филмска серија, чији је тајни задатак да нас уведе у транс. Очигледно је тај облик приповедања постојао још у митовима и хомерским причама, а Херакле, Ахилеј или Одисеј несумњиво су први јунаци серија. Па ипак, такво приповедање никада раније није запремало толико много простора, и никад тако фундаментално није утицало на колективну машту. Прве две деценије XXI века засигурно припадају серијалима. Њихов утицај на начине приповедања (и разумевања) света – револуционаран је.

Данашњи облик филмске серије не само што је проширио приповедачко учешће у домену времена, генеришући различит темпо наратије, производећи разноврсне фракције и аспекте, него је, исто тако, унео и своја нова устројства. Пошто је често задатак серије да што дуже држи пажњу гледаоца – серијско приповедање умногостручава сижее, наративне нити, међусобно их преплиће екстремно и крајње невероватно, и онда кад осети немоћ, посегне за старом приповедачком интервенцијом – *deus ex machina*, коју је класична опера својевремено компромитовала. У измишљању наредних епизода често се *ad hoc* мења комплетна психологија личности, само зарад бољег уклапања у догађаје. Личност блага и на почетку резервисана, пред крај се претвара у осветољубиву и насилничку; личност из другог плана улази у први план, а главни јунак за ког смо се већ везали или губи значај или потпуно ишчезава, остављајући нас у стању тоталне збуњености.

Потенцијални наставак сезоне нужно производи отворене завршетке у којима нема шансе да се појави и до краја одјекне ово тајанствено *katharsis*, које је било весник унутрашње промене, испуњености, задовољства учествовања у чину приповедања. Таква врста усложњавања и незавршавања, сталног одгађања награде, катарзе – потчињава нас, и уједно хипнотише. *Fabula interrupta*, одавно измишљена и позната из Шехерезаде, у великом стилу вратила се у форми филмских серија, мењајући наш сензибилитет и доносећи чудновате психолошке последице, одвајајући нас од сопственог живота и хипнотишући нас као опијат. У исто време, серија је прихватила нов,

опширан и неуређени ритам света, његову хаотичну комуникацију, његову непостојаност и флуидност. Та форма приче данас је вероватно у најкреативнијој потрази за новом формулом. У том смислу, у серији се озбиљно ради на будућим наративима, на прилагођавању приче новој стварности.

Више од свега, међутим, ми живимо у свету најезде противречних информација које се узајамно искључују, које кљовама и канцама једна на другу насрћу.

Наши преци су веровали да ће приступ знању донети људима не само срећу, благостање, здравље и богатство, него и да ће створити друштво једнакости и правде. Оно што је по њиховом мишљењу свету недостајало, била је општа мудрост проистекла из знања.

Јан Амос Коменски, велики педагог из XVII века, сковао је термин „пансофија“, којим је обухватио идеје свезнања, омнисцијенције, универзалног знања које ће садржати у себи све могуће спознаје. Сањарио је о знању које је свакоме доступно. Неће ли приступ информацији о свету променити неписменог сељака у мислећу јединку свесну себе и света? Неће ли то знање надохват руке умудрити људе, оспособити их да разборито управљају својим животима?

Кад је настао интернет, чинило се да ће се те идеје коначно у потпуности остварити. Википедија, којој се дивим и коју подржавам, Коменском, као и многим мислиоцима те струје, вероватно би изгледала као испуњење људских сањарија – сами стварамо и уједно примамо огромне залихе знања, непрекидно га допуњујемо, освежавамо и оно је демократско, доступно практично са сваког места на земљи.

Остварени снови често нас разочарају. Показало се да нисмо у стању да поднесемо ту силесију информација која уместо да повезује, уопштава и ослобађа – производи разлике, дели, затвара у мехурове, прави мноштво прича које једне другима не одговарају или се пак отворено конфронтирају.

Поврх тога, интернет који се безрефлексивно препушта тржишним процесима и монополистичким играчима, крмари гигантском количином података који се уопште не употребљавају пансофично да би се приступ знању проширио, него напротив, задатак му је да програмира понашање корисника, у шта смо се после афере Кембриџ аналитика и сами уверили.

Уместо да чујемо хармонију света, чули смо какофонију, неподношљиву буку у којој очајнички покушавамо да слухом разаберемо макар и најтишу мелодију, макар и најслабији ритам. Тој какофоничној стварности, данас, као да се ништа на свету није променило, у потпуности одговара парафраза Шекспировог цитата, јер интернет је све чешће „прича коју идиот прича, пуна крика и беса“.

Интуицију Јана Амоса Коменског оспоравају, такође, нажалост, испитивања политиколога која полазе од уверења да што има више општедоступног знања о свету, политичари су разборитији и доносе промишљене одлуке. Ствар уопште није, рекло би се, тако проста. Знање може да гуши, а сложено и неједнозначно знање провоцира разне одбрамбене механизме – од негирања и потискивања, па све до бежања у једноставне принципе поједностављујућег, партијског, идеолошког мишљења.

Категорија **фејк њуза** и **фејк апа** повлачи за собом нову упитаност о томе шта је фикција. Читаоци који су много пута били обманути, дезинформисани или насамарени,

полако стичу специфичну неуротичну идиосинкразију. Реакција на такав умор фикцијом може да значи огроман успех за нефикцијску књижевност која у овом великом информативном хаосу урла над нашим главама: „Говорим вам истину, и само истину!“, „Моја прича се темељи на чињеницама!“.

Фикција је изгубила поверење читалаца од када је лаж постала опасно оружје за масовно убијање, па чак и као тако заостало, примитивно оруђе. Сувише често се сусрећем с тим питањем пуним сумњичавости: „Да ли је то што сте написали истина?“ У тим приликама сваки пут имам утисак да је то наговештај да је књижевности одзвонило.

То питање, с читаочевог гледишта невинно, ушима књижевника звучи заиста апокалиптично. Шта да одговорим? Како да објасним онтолошки статус Ханса Касторпа, Ане Карењине или Винија Пуа?

Такав вид читалачке радозналости доживљавам као цивилизацијски регрес. Као закржљавање способности да вишедимензионално (конкретно, историјски, али и симболички и митски) учествујемо у том ланцу догађаја званом „живот наш“. Живот стварају догађаји, али они се транспонују у искуство тек онда кад смо у стању да их интерпретирамо, разумемо и дамо им смисао. Догађаји су чињенице, али искуство је нешто сасвим друго. Искуство је материја нашег живота, а не догађај. Искуство је чињеница препуштена интерпретацији, лоцирана у сећању. Позива се на изванредан темељ који имамо у својој памети, на једну дубоко значењску структуру која је разбој нашег живота и уједно његова панорама. Верујем да улогу такве структуре има мит. Мит се, као што знамо, никад није догодио, а заправо се догађа стално. И данас не функционише само кроз пустоловине античких хероја, него се пробија у планетарно популарне приче савременог филма, игрица, књижевности. Живот становника Олимпа пренео се на *Династију*, а за херојске подвиге јунака задужена је Лара Крофт.

У тој узаврелој подели на истину и неистину, та прича о нашем искуству, што га књижевност производи, има своју личну димензију. Никад се нисам нарочито одушевљавала простом поделом на фикцију и нефикцију, и прихватити је могу једино као декларативну и произвољну. У мору дефиниција фикције највише ми се допада она најстарија, која потиче од Аристотела. **Фикција је увек један облик истине.**

Веома ми је убедљива направљена разлика између саопштења и фабуле, дистинкција коју је увео писац Едвард Морган Форстер. Он је писао да кад кажемо: „Умро је муж, а затим је умрла његова жена“ – то је саопштење. А кад кажемо: „Умро је муж, а онда је од туге за њим умрла и његова жена“ – онда је то фикција. Фабуларизовање је кад год с питања: „А шта је било после тога?“ идемо корак даље, како бисмо то покушали да разумемо, ослањајући се на своје, на људско искуство: „Зашто се то догодило?“

Књижевност почиње с овим „зашто?“, чак и онда кад на то питање треба да одговоримо једним најобичнијим „не знам“.

Књижевност поставља питања чије одговоре не можемо наћи на Википедији, књижевност иде даље од чињеница и догађаја, и директно се позива на то како смо их ми доживели.

Па ипак, могуће је да се роман, и књижевност уопште, на наше очи маргинализују спрам других видова наратива. Изгледа да ће нови облици директног преношења искуства – филм, фотографија, *virtual reality* и *augmented reality* – постати озбиљна алтернатива

традиционалном читању. Читање је прилично компликован психолошки процес перцепције. Поједностављено речено: најпре се најнеухватљивији садржај концептуализује и вербализује, претвара у знакове и симболе, а затим наступа његово декодирање, повратак из језика у искуство. То захтева одређену интелектуалну компетентност. А пре свега захтева пажњу и усредсређеност, све ређе вештине у данашњем, крајње расутом свету.

Људски род је прешао дуг пут у домену преношења и размењивања властитих искустава: почев од усменог предања које се ослањало на живу реч и људско сећање, све до Гутенбергове револуције, кад је прича посредством писма почела нашироко да се преноси, и писмо је тако причу овековечило, кодификовало, омогућило јој да се умножава у неизмењеном облику. Највеће постигнуће те промене био је тренутак у којем смо мишљење као такво поистоветили с писмом, с конкретним начином употребе идеја, категорија или симбола. А данас – јасно је – суочени смо с подједнако карактеристичном револуцијом, јер се искуство може преносити директно, без употребе штампане речи.

Више нема потребе за путописним мемоарима ако већ можемо да фотографишемо и да те фотографије помоћу друштвених мрежа одашиљемо у свет, одмах и свакоме. Нема потребе да пишемо писмо кад је лакше позвати телефоном. Зашто бисмо читали дебеле романе кад можемо да се препустимо гледању серије? Уместо да изађемо у град и видимо се с пријатељима, радије остајемо код куће и играмо игрицу. Да читамо аутобиографију? Нема смисла, јер пратим живот селебритија на Инстаграму и знам све о њима.

Данас више чак ни слика није највећи противник текста, као што смо мислили у XX веку, забринути утицајем филмова и телевизије. То је потпуно друга димензија доживљавања света – која директно делује на наша чула.

3.

Немам намеру да оцртавам целовиту визију кризе приповедања о свету. Па ипак, често ме мучи осећање да свету нешто недостаје. Да тиме што га доживљавамо преко екрана, преко апликација, он постаје некако нереалан, далек, дводимензионалан, чудно неодређен, иако је запањујуће лако доћи до сваке конкретне информације. Напорно „неко“, „нешто“, „негде“, „некад“ – данас може бити далеко опасније од идеја које се износе с апсолутном сигурношћу, идеја веома конкретних и дефинисаних – земља је равна, вакцине су погубне, климатско загревање је глупост, а демократија у многим земљама није угрожена. „Негде“ се утапају неки људи у покушају да се пребаце преко мора. „Негде“ отпре „неког“ времена траје „некакав“ рат. У најезди информација појединачне поруке губе обресе, расипају се у нашем сећању и постају нереалне, нестају.

Поплаву слика насиља, глупости, свирепости, говора мржње, очајнички нивелишу „добре вести“, које свеједно нису у стању да ублаже упадљив утисак који је чак тешко вербализовати: **Нешто са светом није како треба.** Тај осећај, који је својевремено пратио само неуротичне песнике, данас постаје епидемија недефинисаности, немира који одасвуд надире.

Књижевност је једна од малобројних области које покушавају да нас задрже уз конкретност света, јер књижевност је, по својој природи, увек „психолошка“ – усредсређена на унутрашње законитости и личне мотивације, она открива појединачна искуства која за другог човека остају недоступна, или најпосто провоцира читаоца да психолошки интерпретира туђа понашања. Само је књижевност у стању да нас дубоко уведе у живот другог бића, да можемо разумети његове резоне, делити његова осећања, проживљавати његову судбину.

Прича увек описује кругове око смисла. Чак и кад то не изражава директно, чак и кад се програмски опрашта од потраге за значењем, усредсређује се на форму, експеримент, кад извршава формалну побуну, тражећи нова изражајна средства. Кад читамо чак и крајње бихејвиористички и шкрто написану причу, не унемо да се уздржимо а да не питамо: „Зашто се тако дешава?“, „Шта то значи?“, „Какав је смисао тога?“, „Чему то води?“. Могуће је чак да је наша памет еволуирала у правцу приче као процеса давања смисла милионима импулса који нас окружују, и да она чак и током сна неуморно и непрестано испреда своје нарације. Прича је овремењавање бесконачне количине информација, она је њихово повезивање с прошлошћу, садашњошћу и будућношћу, она открива њихову поновљивост и сврстава их у категорије узрока и последице. У том раду суделују како разум, тако и осећања.

Није ни чудо да је једно од најранијих открића приче била коб – и упркос томе што се за људе откривала као ужас и бол неумитног, свеједно је у стварност уводила ред и постојаност.

4.

Поштована господо, жена с фотографије, моја мама, која је чезнула за мном мада ме тад још на свету није било, неколико година касније читала ми је бајке.

У једној бајци Ханса Кристијана Андерсена, чајник бачен у смеће жалио се да су се људи свирепо понели према њему – избацили су га чим му је отпала дршка. А могао је и даље да им служи, да људи толико не закерају, да нису такви перфекционисти. Секундирани су му други оштећени предмети, од свог малог предметног живота испредајући праве епске приче.

Као дете сам слушала ту бајку зајапурених образа и са сузама у очима, јер сам дубоко веровала да предмети имају своје тегобе, осећања, па и некакав свој друштвени живот, потпуно упоредив с нашим, људским. Тањири у креденцу могли су да разговарају међу собом, есцајг у фиоци био је као нека породица. Исто тако су и животиње биле тајанствена, мудра и самосвесна бића с којима смо увек били духовно повезани и слични. Али и реке, шуме, путеви, такође су имали свој живот – били су жива бића која мапирају наш простор и граде осећај припадности, тајанствени *Raumgeist*. Жив је такође био пејзаж који нас је окруживао, и Сунце и Месец, и сва небеска тела. Сав видљив и невидљив свет.

Кад сам почела у то да сумњам? Трагам за тим тренутком у свом животу кад ми је, готово једним кликом, све постало другачије, слабије изнијансирано, поједностављено.

Шапат света је замукао, заменили су га градска врева, шум компјутера, грмљавина авиона изнад глава и мучни бели шум океана информација.

Од једног тренутка у свом животу свет почињемо да видимо фрагментарно, све засебно, раскомадано и међу собом удаљено, попут галаксија, а стварност у којој живимо у то нас уверава: сваки лекар лечи сходно својој специјализацији, док се возимо путевима неочишћеним од снега, и не помислимо на средства од плаћања пореза, док ручамо не сину нам пред очима велике сточне фарме, а облачећи нову блузу не падне нам на памет нека тамо опскурна фабрика у Азији. Све је једно од другог одвојено, све живи само за себе, невезано.

Да бисмо то лакше поднели, добијамо бројеве, идентификаторе, картице, незграпне пластичне идентитете који покушавају да нас редукују на коришћење само једног дела те целине коју смо престали да уочавамо.

Свет изумире, а ми то чак и не примећујемо. Не примећујемо да свет постаје колекција ствари и догађаја, мртав простор у ком се крећемо усамљени и изгубљени, вијани нечијим одлукама, заробљени несхватљивим фатумом, осећањем да смо играчка у рукама великих сила историје или случаја. Наша духовност нестаје или постаје површна и ритуална. Или се претварамо у вернике пустих физичких, духовних, економских сила, које управљају нама као да смо зомбији. И у таквом свету заиста и јесмо зомбији. Зато чезнем за светом оног чајника.

5.

Читав живот фасцинирају ме мреже узајамне повезаности и утицаја којих најчешће нисмо свесни, али их откривамо случајно као изненађујуће стицаје околности, судбинска подударана, све те мостове, завртње, заварене шавове и спојнице које сам пратила у *Бејунима*. Фасцинира ме асоцијативни низ чињеница, тражење поретка. У суштини – у то сам уверена – књижевни ум је синтетички ум, који упорно сакупља све мрвице, покушавајући да од њих наново састави универзум целине.

Како писати, како конструисати своју причу да би могла да изнесе ту велику констелациону форму света?

Разуме се, свесна сам да се не можемо вратити причи о свету, какву знамо из митова, бајки и легенди, причи која је усменим предањем држала свет у постојању. Данас би та прича морала бити далеко вишедимензионалнија и сложенија. Јер заиста знамо много више, знамо за невероватне повезаности појава и ствари међу собом само привидно удаљених.

Погледајмо један моменат у светској историји.

То је дан кад од обале луке Палос у Шпанији, 3. августа 1492. године креће невелика каравела „Санта Марија“. Њоме руководи Кристофор Колумбо. Сија сунце, обалом и даље шетају морнари, а лучки радници товаре на брод последње сандуке с храном. Вруће је, али са запада дува благ ветрић, спасоносан за породице које се опраштају. Галебови свечано парадирају по рампи, пажљиво прате човекова делања.

Тај тренутак који сад видимо кроз време довео је до смрти педесет шест од безмало шездесет милиона америчких староседелца. Њихова популација тад је чинила

око десет процената читавог људског рода на земљи. Европљани су са собом несвесно довели смртоносне поклоне – болести и бактерије на које аутохтони становници Америке нису били отпорни. Уза све то, дошло је до беспштедног поробљавања и убијања. Уништавање је трајало годинама и променило је земљу. Тамо где је некад растао пасуљ и кукуруз, кромпир и парадајз, на ораницама које су вешто наводњаване, сад је поново ницало дивље растиње. Готово шездесет милиона хектара обрадиве земље с годинама се претворило у џунглу.

Док се регенерисао, биљни свет је гутао огромне количине угљен диоксида, што је проузроковало смањење ефекта стаклене баште. То је довело до глобалног снижавања температуре на Земљи.

Ово је једна од многих научних хипотеза које објашњавају настанак мале ледене епохе у Европи која је пред крај XVI века донела дуготрајно климатско захлађење.

Мала ледена епоха променила је привреду Европе. Током следећих деценија дуге и ледене зиме, хладна лета и интензивне падавине редуковале су традиционалне облике земљорадње. У западној Европи мала породична газдинства која производе храну за сопствене потребе нису више била издашна. Наступили су таласи глади и јавила се нужда специјализоване производње. Енглеска и Холандија, највише погођене захлађењем, одустајале су од развоја земљорадње, па су своју привреду почеле да развијају путем трговине и индустрије. Опасност од олуја навела је Холанђане да суше полдере и да плавна подручја и плитке морске појасеве преобликују у копно. Померање појасева богатих бакаларом према југу било је катастрофално за Скандинавију, али се показало корисним за Енглеску и Холандију – захваљујући томе израстале су у поморске и трговачке силе. Знатно захлађење нарочито се одразило на скандинавске земље. Прекид везе са зеленим Гренландом и Исландом, као и љуте зиме, смањиле су летину и завладале су године глади и оскудице. Шведска је лако бацала поглед на југ улазећи у рат с Пољском (посебно због залеђеног Балтика, преко ког је било лако превести војску), и суделујући у тридесетогодишњем рату у Европи.

Напори научника који покушавају да боље разумеју нашу стварност, показују је као узајамно компактну и густо повезану мрежу утицаја. Није то више само чувени „ефекат лептира“ који, као што знамо, почива на томе да минималне промене на почетку неког процеса у будућности могу да дају колосалне и несамерљиве резултате, него је то и бескрајна концентрисаност лептира и њихових крила која су стално у покрету. Снажан талас живота који путује кроз време.

Откриће „ефекта лептира“, по мени, означава крај непољуљане људске вере у властиту ефикасност, у моћ контроле, а самим тим и осећаја супремације у свету, што човека не лишава снаге градитеља, освајача и проналазача, али зато отржењује: подсећа га на то да је стварност далеко сложенија него што му се икад раније чинило. И да је он тек малена честица тих процеса. Све више имамо доказа за постојање спектакуларних и понекад веома изненађујућих зависности на скали читаве земаљске кугле.

Биљке, животиње, предмети – сви смо ми уткани у један простор који подлеже законима физике. То заједничко пространство има свој облик, а физички закони у њему вајају непробројно мноштво форми које се једна с другом уланчавају. Наш крвоток подсећа на системе речних притока, нерватура листа личи на системе људске комуникације,

а галактички покрети наликују увртложеној води у нашем лавабоу. Развој друштава – на колоније бактерија. Микро и макро скала указују на бескрајан систем сличности. Наш говор, наше мишљење, стваралаштво, нису никаква апстракција одвојена од света, него само други ниво његових непрекидних метаморфоза.

6.

Стално размишљам о томе да ли је данас могуће открити темељац новој универзалној причи, целовитој, која не искључује другост, причи укоренењеној у природу, с контекстуалном пуноћом, али и причи разумљивој.

Да ли је могућа таква прича која би изашла из оквира некомуникативне заробљености у своје „ја“, која би открила више простора за стварност, која би показала узајамне везе? Која би умела да се дистанцира од утабаног, очигледног и баналног центра „глобално подељених мишљења“ и која би умела да сагледа ствари ексцентричне, скрајнуте, од центра удаљене?

Драго ми је што је књижевност прекрасно сачувала своје право на свакакви бизарности, на фантазмагорију, провокацију, гротеску и лудила. Сањарим гледишта на великој висини, сањарим широке перспективе у којима контекст далеко превазилази наша очекивања. Маштам о језику који уме да изрази најмагловитију интуицију, маштам о метафори која превазилази културне разлике, и најзад, прижељкујем врсту која ће бити пространа и трансгресивна, и коју ће читаоци заволети.

Прижељкујем и нову врсту приповедача, „у четвртом лицу“, који није само некакав пуки граматички конструкт, него чувар перспектива свих личности у себи, који уме да искорачи из хоризонта сваког понаособ, приповедача који види више и шире, који зна како да игнорише време. О, да, такав наратор може да постоји!

Да ли сте некад размишљали ко казује ту чудесну реченицу у *Библији*, ко то славодобитно извикује: „На почетку беше реч“? Ко описује стварање света, први дан света, кад су се раздвојили хаос и ред? Ко прати ту серију о настајању космоса? Ко зна мисли Бога и сумње његове, и коме не дрхти рука док ставља на папир ту невероватну реченицу: „И виде Бог да је добро.“ Које је то створење које зна шта је мислио Бог?

Ако искључимо свеколике теолошке сумње, фигуру тајанственог и осећајног приповедача доживећемо као чудесну и осебујну. То је позиција, то је перспектива из које се све види. Видети све значи прихватити коначност чињенице узајамног повезивања свега што постоји у целину, чак и ако те везе још увек нисмо спознали. Видети све такође означава потпуно другу врсту одговорности за свет, пошто постаје очигледно да је сваки гест „овде“ повезан с гестом „тамо“, да одлука донесена у једном делу света резултира у другом његовом делу, да разликовање на „моје“ и „твоје“ постаје дискутабилно.

Зато би требало честито приповедати, покретачки деловати на чуло целине у читаоцу, спасилачки за фрагменте слажући их у једну мустру, откривајући у ситнежи догађаја читава сазвежђа. Испредати причу тако да буде јасно да су сви и да је све укоренењено у једну заједничку представу коју са сваком земљином ротацијом брижљиво правимо у својим главама.

Књижевност има такву моћ. Морали бисмо да одбацимо ту поједностављену категоријацију на високу и ниску књижевност, на популарну и профилисану, и тој подели на врсте лепо намигнемо. Да одустанемо од одреднице „национална књижевност“, знајући добро да је космос књижевности један, попут идеје *unus mundus*, космос заједничке психичке стварности у којој се сједињује наше људско искуство, док Аутор и Читалац имају једнаку улогу, јер док један ствара, други, захваљујући томе, непрекидно интерпретира.

Можда смо дужни да верујемо фрагменту, пошто фрагменти чине сазвежђа која описују више и сложеније, мултидимензионално. Наше приче могле би се до бескраја једна другој обраћати, а њихови јунаци улазити у међусобне односе.

Мислим да нам предстоји редефинисање свега онога што данас подразумевамо под појмом „реализам“, и предстоји нам такође тражење нечега што ће нам омогућити да превазиђемо границе свог ега и продремо кроз тај екрано-прозор одакле видимо свет. Потребу за стварношћу данас задовољавамо путем медија, друштвених мрежа, директне комуникације преко интернета. Можда нам не гине некакав неонадреализам, некаква изнова распоређена гледишта, пред парадоксом неустрашива, која грабе узводно спрам простог узрочно-последичног устројства. О, да, наша стварност је већ постала надреална. Сигурна сам да многе приче изискују да буду преписане у новим интелектуалним контекстима, инспирисане новим научним теоријама. Али једнако важно чини ми се то стално надовезивање на мит и читав људски имагинаријум. Повратак језгровитим структурама митологије донео би осећање постојаности у тој крњој дефинисаности у којој живимо данас. Верујем да митови чине градиво наше психе и не можемо их игнорисати (у најгорем случају можемо бити несвесни њиховог утицаја).

Ускоро ће се сигурно појавити неки геније који ће моћи да исконструише потпуно другачији, данас још увек незамислив наратив у који ће стати све што је суштина. Такав начин приповедања сигурно ће нас променити, одбацићемо старе спутавајуће перспективе и отворићемо се за нове које су овде увек постојале, само смо ми за њих били слепи.

У *Докџору Фаусџусу* Томас Ман је писао о композитору који је измислио нову врсту тоталне музике која је у стању да промени људско мишљење. Али Ман није описао на чему би се заснивала та музика, него је само створио представу о томе како би она могла звучати. Можда баш у томе почива улога уметника – да буде весник могућног постојања које тако постаје замисливо. А чим нешто замислиш, онда је то већ праскозорје живота.

7.

Пишем фикцију, али је никад не исисам из палца. Када пишем, све то морам осећати у себи. Морам кроз себе пропустити сва бића и све предмете у књизи, све људско и изванљудско, живо и још незаживело. Сваку ствар и сваку личност морам изблизи да осмотрим, помно, и да је у себи утеловим, оличим.

Томе ми служи благод – осетљивост на благод је уметност оличавања, саосећања, непрекидног откривања сличности. Стварати причу значи непрестано обнављати,

свакој трунцици света дати да постоји: људским искуствима, проживљеним ситуацијама, сећањима. Благошћу се све то оличи, овремени, опростори, дâ му глас, чини изражљивим. Благост испровоцира и чајник да проговори.

Благост је најскромнија варијанта љубави. То је она врста које нема у списима и јеванђељима, у њу се нико не куне, нико је не дозива. Нема своје амблеме ни симболе, не уводи нас у злочин ни у љубомору.

Појављује се тамо где помно и предано посматрамо друго биће, то што нисам „ја“.

Благост је спонтана и непрорачуната, корак је даље од емпатије, саосећања. Она је свесније, можда донекле меланхолично дељење судбине. Благост је када нас дубоко узбуди друго биће, његова крхкост, непоновљивост, податљивост на патњу и порозност времена.

Благост је чуло које региструје повезаности, сличности и идентитете. Начин је гледања које показује свет као жив и који живи, међуповезан, међузавистан, сараднички устројен.

И баш је књижевност изграђена на тој благодисти према сваком бићу другачијем од нас. То је основни психолошки механизам романа. Захваљујући том чудесном инструменту, најпрефињенијем виду људске комуникације, наше искуство путује кроз време и среће оне који се још нису родили, а који ће једном узети то што смо ми написали, што смо испричали о себи и о свом свету.

Немам појма како ће изгледати њихов живот, ко ће они бити. Често о њима мислим осећајући кривицу и стид.

Климатска и политичка криза којој данас покушавамо да одолимо, и којој, спасавајући свет, желимо да се супротставимо, није дошла ниоткуда. И често заборављамо да то није некаква коб и виша сила, него резултат конкретних потеза и економских одлука, друштвених и светоназорних (па и религијских). Лакомост, непоштовање природе, егоизам, немаштовитост, неисцрпни такмичарски дух, неодговорност – свет су свели на предмет који се може комадати, рабити и уништавати.

И зато верујем да морам да приповедам тако као да је свет једнобитна, жива целина која се на наше очи непрекидно успоставља, а ми – његов смо мален, али снажан део.

*(С њољској ѡревела **Милица Маркић**)*